

Anneke Brassinga

Het ik in het vertaalproces

Anneke Brassinga (1948), is dichtster, prozaïst en vertaler. Zij vertaalde o.a. Vladimir Nabokov, Oscar Wilde en Sylvia Plath. In 1978 werd De gave, haar vertaling van The Gift van Nabokov, geëerd met de Martinus Nijhoffprijs, die zij uit protest tegen eerder beleid van de jury weigerde in ontvangst te nemen. In 2008 ontving zij voor haar gehele oeuvre de Constantijn Huygensprijs. In 2015 werd zij gekroond met Nederlands belangrijkste literaire onderscheiding, de P.C. Hooft-prijs. 'Het ik in het vertaalproces' verscheen in 2017 als essay in de festivalbundel Ik is niet 1 van de 48ste editie van Poetry International.

Het ik in het vertaalproces

Vertalen is: van ieder onderhanden te nemen taalbrokje een probleem maken. Ook de verwoording van het mij door Poetry International aangereikte onderwerp *Het ik in het vertaalproces* vraagt om moeilijkheden. Wiens ik? Welk ik? Is er bij het vertalen sprake van een proces, in *Van Dale's Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal* (14e druk, 2005) omschreven als 'werking in haar voortgang beschouwd', of zelfs 'geheel van opeenvolgende, met elkaar samenhangende handelingen en werkingen op geestelijk, psychisch en maatschappelijk gebied'? Is er niet veeleer een vertaalprocedé, ('een werkwijze, methode, behandeling'), of moeten we zelfs spreken van een procedure – 'een manier van doen, optreden, methode'?

De term 'ik' zou suggereren dat er, met de ermee in verband gebrachte term 'vertaalproces', wordt bedoeld op bovengenoemde 'handelingen en werkingen op geestelijk, psychisch en maatschappelijk gebied', want daarbij is een 'ik', menselijk gesproken – willen we ons niet gans en gaar als interpreterenderwijze losgezongen van iedere vorm van humaniteit presenteren – onmiskenbaar geëxpliciteerd (hoe impliciet ook) als de aansprakelijke, verantwoordelijke en tevens abstracte (want juridisch inwisselbare) handelende factor c.q. dader.

Een vertaalproces is een geheel van opeenvolgende, met elkaar samenhangende handelingen, welzeker. Het in elkaar timmeren eens teksts verschilt in dezen niet van het in elkaar timmeren ener kast. Maar het ik? Zal het dan geestelijk, psychisch of maatschappelijk zijn? De te timmeren kast behoeft een geestelijk handelen dat bestaat uit het ontwerpen van de nog niet bestaande kast, of het bestuderen van een bestaande handleiding (ik = ikea) voor de vervaardiging ervan. Zonder ik (je est un autre!) in de vorm van een kritische, intelligente, tegendraads coöpererende instantie, komt de kast niet tot stand.

Aan de vertaling daarentegen gaat een bestaande tegenhanger vooraf, de zogeheten tekst. Karel van het Reve citeerde in zijn dankwoord bij de toekenning van de Nijhoffprijs in 1979 zijn gymnasiumleraar D.A.M. Binnendijk, die op zijn beurt weer Boutens had geciteerd, toen hij zei: 'Gewoon vertalen wat er staat.' Het ligt voor de hand dat dat het beste gaat zonder het 'ik' van de vertaler, want zo'n ik begint – zie boven – steevast te sputteren, te mekkeren, te prakkezeren, te rumineren en te aarzelen: wat staat er nou precies? En staat er wat er in het kader van de context verwacht zou mogen worden dat er staat? En hoe moeten we het opvatten? Tongue-in-cheek? Autodestructief? Knieval voor de recensent? Snier naar de lezer? Oprecht? Was Shakespeare oprecht? Zo ja, wanneer en waar?

Ik wil met mijn pleidooi voor ikloos vertalen niet zeggen dat we het vertalen of het proces, het procedé of de procedure aan de machine moeten overlaten; dat kan pas over een tijdje, als de computers in hun kennen, herkennen en reproduceren van taalsymboliek in alle betekenisdragende lagen en dwarsverbindingen (in- en extern) des woords zelfgenererend zijn geworden, – neen, ik bedoel dat we plaats moeten maken, al vertalend, voor een ander 'ik': dat van de tekst. Niet de vertaler dient zich te vereenzelvigen met de tekst, niet de vertaler sluit warm omhelzend de tekst in de

armen en benen; hij geeft zich, weerloos als Sade's Justine (het boek heet niet voor niets *Les infortunes de la vertu!*). De tekst moet hém overweldigen, hém kunnen binnendringen, zijn 'ik' – tijdelijk – teniet doend.

Het enige stadium in een 'vertaalproces' waarbij 's vertalers ik zich ten volle ontplooit in luisterrijke subjectiviteit en geniale, kieskeurige ontvankelijkheid, is wanneer het werk nog niet begonnen is en hij nog druk bezig is zijn tekst te kiezen uit de onnoemelijke stortvloed van teksten die hij zou kunnen vertalen. Als hij zowel de vrijheid als het onderscheidingsvermogen heeft om een tekst te kiezen die een tijdlang zijn enige ware liefde kan zijn, een tekst die in hem resoneert met alle finesses van zijn eigen, hoogstpersoonlijke gevoeligheden, hoe pervers, gewelddadig of sentimenteel ook, een tekst die hem tot in hart en nieren aanspreekt, een tekst waarvoor hij bereid is te sterven, dan zal het 'ik' van de vertaler zwichten – met déze tekst sluit hij een tijdelijk huwelijk, een taalverbond. Vervolgens gaat hij aan de slag, en laat bij bladzij één, welgemoed en blij van zin, zijn ik sterven, in liefde. Als een mystica die de bruid van Jezus wordt. Zijn dagelijkse 'ik' gaat natuurlijk gewoon door met boodschappen doen, ruzie maken, wandelen en zich achter de oren krabben. Een mens heeft 'ikken' bij de vleet.

Je kan het je ook als volgt voorstellen: de lezer gaat het boek of gedicht binnen alsof hij een huis ingaat, samen met zijn 'ik', als de instantie die het gelezene beleeft. De lezer blijft daar behaaglijk onderdak, hoe verschrikkelijk de ontberingen ook zijn die zijn ik al lezend in het boek ondergaat, zolang hij maar wil. De lezer is voor z'n plezier daarginds, in het boek, elders, met al zijn hebben en houden. Daarom is lezen zo fijn, je bent zowel hier als daar. En niets verhindert je het boek dicht te slaan. De lezer is het ikkigste ik ter wereld. Hij zegt niks maar heeft het voor het zeggen.

De schrijver heeft maar een half ik, want de grap van zijn metier is nu juist dat het ik al schrijvend wordt getransformeerd van denkend autobiografisch lichaam naar abiografisch tekstlichaam, van lood naar goud, zeiden vroeger de alchemisten. 'Géén gedicht is bedoeld voor de lezer, géén schilderij voor de beschouwer, géén symfonie voor de toehoorders,' schrijft Walter Benjamin in zijn essay 'De opgave van de vertaler'. Kunst is een hommage aan de autonomie van het menselijke uitdrukkingsvermogen dat hem door God is gegeven.

Het ik van de vertaler heeft dan ook niet tot taak, de lezer te dienen. De vertaler vervult een eredienst aan de voleinding van een taal die ooit bij de bouw van de toren van Babel uiteenviel, en ooit hersteld moet worden, in een onophoudelijk proces van synthese tussen bijvoorbeeld de woorden 'Brot' en 'pain', die in hun afgescheidenheid beide naar één iets verwijzen: dat wat wij dagelijks eten, en waarvoor in talloze talen talloze woorden zijn ontstaan. De vertaler werkt mee aan de verzoening tussen de talen, tussen de vreemden die mensen in hun onverstaanbaarheid voor elkaar zijn geworden. Dat is een nimmer eindigend proces, om niet te zeggen een vertaalproces, en dan ook nog in de vorm van een rechtzitting (*Het Juiste Woord* versus *The Oxford Dictionary*, bij voorbeeld), een rechtzetting. Op een uitkomst van dat proces hoeven we niet te rekenen, maar verzoening is wel de inzet ervan. En wat de vertaler daarbij offert, is zijn ik.

Net als de lezer gaat ook de vertaler het huis van de tekst binnen, maar hij

hangt zichzelf bij de deur aan de kapstok, hij trekt zich uit als een jas, en het enige wat hij nog bij zich heeft is alle tekst die hij ooit gelezen heeft, dat is zijn corpus, zijn tekst-ik. Hij is een vleesgeworden concordantie, een woordenboek, een echoput, alle lees- en lettertekens zijn hem onheuglijk oud en tegelijk paradijselijk nieuw. Een vertaler, de ikloze herschepper, is deemoedig oppermachtig, als je het zo overdreven mogelijk wilt zeggen. Als hij ooit weer buitenkomt, is zijn tekst-ik nog wat dikker geworden. Want elke vertaling draagt bij aan de ongrijpbare aanwezigheid van de taal als levend onderdeel van de schepping, als natuur tussen de god en de mens, zoals Rilke het verdicht in een van zijn Walliser kwatrijnen, vertaald door Jan Kuijper:

Watervalletje

Nimf die zich steeds weer hult
in wat haar daar naakt laat staan,
wat laat jouw lichaam, vervuld
van de grove golf, zich gaan.

Je blijft wisselen van kledij,
van haar zelfs, de hele tijd;
aan zoveel vluchten voorbij
sta jij voor aanwezigheid.